

VITEBSK – LENINGRAD – VOLOGDA

Léto ve Vitebsku se chýlilo ke konci. Ještě nějakou dobu pražilo odpoledne slunce do dláždění věžeňského dvora a končilo svou pouť za červenou zdí sousedního bloku. Ze dvora bylo slyšet kroky vězňů, jež pravidelně odklepávaly cestu do lázně, slova ruských povelů smíšená s řinkotem klíčů. Službu konající dozorce si na chodbě prozpěvoval, každých pár minut skládal noviny a beze spěchu přistupoval ke kulatému okénku ve dveřích. Dvě stě párů očí se jako na dané znamení odtrhlo od stropu a upřelo na malé oko špehýrky. Obrovské oko se na nás dívalo pod plátěným kšiltem, a když kyvadlovým pohybem přešlo po cele, zmizelo za spuštěným plechovým krytem. Tři kopance botou do dveří znamenaly, že se máme připravit na večeři.

Polonazí jsme vstávali z betonové podlahy – signál k večeři znamenal také konec našeho odpoledního spánku. Když jsme s hliněnými miskami čekali na teplou večerní tekutinu, vypouštěli jsme ze sebe při té příležitosti do vysokého kýblu nažloutlou tekutinu od oběda. Proudý moče z šesti nebo osmi otvorů opsaly oblouk jako ve fontáně, setkaly se uprostřed kýblu a spirálovitě se vtočily do dna, a na stěnách se zvedla hladina pěny. Než jsme si zapnuli poklopce, dívali jsme se ještě chvíli na své vyholené rozkroky. Vypadaly podivně – jako vichřící ohnuté stromy na jalových polních srážech.

Kdyby se mě někdo zeptal, co jsme ještě dělali v sovětských věznicích, už bych toho asi moc nedodal. Je pravda, že jen co utichly rány na dveře ohlašující budíček a do cely vjel kotel s horkým odvarem z býlí a košík s denními přiděly chleba, kulminovala naše touha popovídat si. Chtěli jsme „zamluvit“ chleba k obědu. Katolíci se shromáždili kolem asketického kněze, Židé se sesedli kolem vojenského rabína s rybíma očima a faldy kůže visící z někdejšího břicha, prostí lidé si vyprávěli, co se jim v noci zdálo, a vzpomínali

na dřívější život, kdežto inteligenti sbírali nedopalky na společnou cigaretu. Ale stačily dva kopance do dveří, aby všichni živí soustředěně a mlčky pod vedením svých duchovních vůdců vykročili ke kotli polévky na chodbě. Od chvíle, kdy se v naší cele objevil maličký žid z Grodna, oznámil nám, že Němci obsadili Paříž, a hořce zaplakal, ustal v cele vlastenecký šepot a skončily politické rozhovory. V proudu života, který nás míjel, jsme pluli jako krevní sraženina k stále ještě tlukoucímu srdci svobodného světa.

K večeru se vzduch ochlazoval, na nebi pomalu plachtily kudrnaté mráčky a cestou rozsvěcovaly první hvězdy. Rezává zeď proti oknu vzplála na chvíli červeným plamenem, ale pak rychle zhasla, jakmile na ni dosáhlo křídlo soumraku. Blížila se noc a společně s ní oddech pro plíce, odpočinek pro oči a vlhký dotyk chladu pro rozpukané rty.

Těsně před apelem se v cele rozsvítilo světlo. V tu chvíli se nebe za oknem pohroužilo do tmy, ale pak se zas rozhořelo mihotavým světlem. Nárožní věže šmátraly do noci křížujícími se pruhy reflektorů. Ještě než padla Paříž, objevila se každý den právě v tuto chvíli v malém úseku ulice, kterou bylo vidět z oken naší cely, vysoká žena v šátku na hlavě, zastavila se pod lucernou proti věžeňské zdi a zapálila si cigaretu. Několikrát se stalo, že zvedla hořící zápalku vzhůru jako pochodeň a na chvíli znehybněla v této nepochopitelné póze. Usoudili jsme, že to má znamenat naději. Když padla Paříž, zůstala ulice prázdná po dva měsíce. Teprve v druhé polovině srpna, když se léto ve Vitebsku chýlilo ke konci, probudila nás neznámá z dřímoty dupotem nohou, které v tichu duněly po dláždění ulice, zastavila se pod lucernou, zapálila si cigaretu a zhasla zápalku klikatým pohybem ruky (bylo bezvětrí) podobajícím se pohybu ojníc rozjeté lokomotivy. Všichni jsme se shodli na tom, že to znamená transport.

* * *

Ale s transportem se nespěchalo ani následující dva měsíce. Až teprve koncem října vyvolali z cely, kde bylo dvě stě lidí, padesát

věznů, aby jim přečetli rozsudek. Šel jsem do kanceláře lhostejně, bez nejmenšího rozčilení. Vyšetřování mého případu skončilo už dávno, ještě ve věznici v Grodně. Nechoval jsem se přitom vzorně, to ne! Dodnes se upřímně obdivuji svým známým z věznice, kteří měli odvalu vést se sovětskými vyšetřovateli rafinovaný dialektický šermířský zápas, plný dobře mířených zásahů ableskových výpadů. Já odpovídal na otázky krátce a přímo, nečekal jsem, až mi moje rozpálená heroická představitivost nabídne na schodech při návratu do cely hrdé citáty z katechismu polského mučednictví. To jediné, po čem jsem toužil, bylo spát, spát a zase spát. Nezvládám fyzicky dvě věci: přerušovaný spánek a plný močový měchýř. Obě mi hrozily najednou, když mě probudili uprostřed noci a posadili na tvrdou stoličku proti vyšetřovateli, s obličejem přímo proti strašlivě silné žárovce.

První hypotéza žaloby byla založena na dvou věcných důkazech: holínky, v nichž mě mladší sestra vypravila po zářijové porážce Polska do světa, měly být důkazem, že jsem „majorem polské armády“, a první část mého příjmení v ruském znění (Gerling) mě nečekaně uváděla do souvislosti s jedním maršálem německého letectva. Logický závěr zněl: „Je to polský důstojník ve službách nepřátelské německé špionáže.“ Nápadné nepřesnosti v obou premisách nám však poměrně rychle umožnily toto těžké obvinění odmítnout. Zbýval nesporný fakt, že jsem se pokoušel překročit státní hranici Sovětského svazu a Litvy. Proč jste se o to pokoušel? – Abych bojoval proti Němcům. – Copak nevíte, že Sovětský svaz uzavřel s Německem pakt o přátelství? – Ano, ale vím také, že Sovětský svaz nevypověděl válku Anglii a Francii. – To nemá význam. – Jak zní nakonec žaloba? – Chtěl překročit sovětsko-litevskou hranici, aby mohl bojovat proti Sovětskému svazu. – Nebylo by možné dát místo slov „proti Sovětskému svazu“ slova „proti Německu“? Facka otevřenou dlaní způsobila, že jsem okamžitě vystřízlivěl. „To máte úplně jedno,“ potěšil mě vyšetřovatel, když jsem podepisoval předložený dokument.

V cele, kam mě poslali po přečtení rozsudku (pět let), ve vedlejším křídle vitebské věznice jsem se poprvé setkal s ruskými vězni.

Na dřevěných pryčnách tam leželo asi patnáct chlapců ve věku od čtrnácti do šestnácti let a přímo pod oknem, ze kterého nebylo vidět než kousek těžkého olověného nebe, seděl malý človíček se zarudlýma očima a nosem jako háček a mlčky žvýkal suchou skývu černého chleba. Lilo už několik dní. Podzim visel nad Vitebskem jako rybí měchýř, z něhož tekly proudy špinavé vody jako z ústí okapové roury nad košem zakrývajícím dolní polovinu mříží a výhled na dvůr věznice.

Nezletilí zločinci jsou postrachem sovětských věznic, ale skoro nikdy se s nimi člověk nesetká v pracovních táborech. Jsou nepřírozně živí, věčně šmejdí po cizích pryčnách a ve vlastních poklopčích, a s láskou se oddávají dvěma velkým vášním: krádeži a onanii. Skoro všichni své rodiče buď vůbec neznají, nebo o nich nevědí. V tomto rozlehlém policejním státě vedou s naprostou samozřejmostí typický život bezprizorných dětí a cestují načerno nákladními vlaky z jednoho města do druhého, z jedné osady do druhé. Jsou živi z krádeže zboží ze státních skladů a nezřídka znovu kradou to, co předtím prodali, a přitom neopatrné kupce vydírají pohrůžkou udání. Spávají na nádražích, v městských parcích, v tramvajových remízách – a jejich jediným majetečkem bývá někdy jen malý uzlíček převázaný řemínkem. Teprve později jsem zjistil, že bezprizorní představují vedle *urků* (obyčejných kriminálníků) tu nejhorší pololegální mafii v Rusku, která je organizována podle vzoru zednářských lóží. Existuje-li v Sovětském svazu něco na způsob černého trhu, pak jen díky těmto otrhancům, co šmejdí v davu, obléhají *spectorgy* (obchody pro prominenty), plíží se za soumraku k obilným sýpkám a uhelným skladům. Sovětské úřady se na to dívají přimhouřeným okem, neboť bezprizorné považují za pouhé *prolesy*, nezátížené dědičným hříchem kontrarevoluce, za tvárnou hmotu, z níž se dá uhníst cokoli. Proto se tito mladí chlapci brzy naučili považovat vězení za něco jako letní tábor a bez většího odporu užívají tohoto azylu k oddechu po vyčerpávajícím životě na svobodě. Do naší cely ve Vitebsku přicházel občas *vospitatěl* s tváří evangelisty, světlou čupřinou a modrýma očima, a hlasem, který připomínal vlídný šepot ve zpovědnici, vyzýval hlouček bezprizor-

ných, aby se učili: „*Rebjata, pajdom němnožko paučitsja.*“ Když se *rebjata* vrátila z kurzu, nedaly se ty jejich sprostoty vůbec poslouchat. Nejdopornější nadávky a kletby se mísily s frázemi *politgramoty*. Z hromady mladých těl k nám neustále dolétala obvinění, že jsme trockisté, nacionalisté a kontrarevolucionáři, a ujišťování, že soudruh Stalin udělal dobře, když nás dal zavřít, a že sovětská moc brzy dobude celý svět – a to všechno mleli s tou krutou a sadistickou tvrdošíjností, která je tak typická pro každé bezprizorné mládí. O něco později jsem se v lágru setkal s osmnáctiletým chlapcem, který dělal náčelníka KVČ (kulturně-výchovné oddělení) jen z toho titulu, že kdysi jako bezprizorný chodil ve věznici na pedagogické kurzy.

Můj soused od okna si mě první den podezíravě prohlížel a nepřetržitě přitom žvýkal kůrky tvrdého chleba, vytahoval ho ze starého pytle, sloužícího mu na pryčně jako polštář. Byl to jediný člověk na cele, na kterého jsem měl chuť mluvit. V sovětských věznicích se často setkáváme s lidmi, kteří jako by měli ve tvářích vypálené znamení tragédie. Úzké rty, nos jako zobák dravce, oči slzavé, jako kdyby do nich někdo hodil písek, přerývané povzdechy a drápy prstů nořící se každou chvíli do pytle – mohly znamenat všechno nebo nic. Když cupital drobnými krůčky k záchodu a konečně přišel na řadu, neohrabaně se rozkročil nad dírou, spustil si kalhoty, opatrně si vyhrnul dlouhou košili a téměř vstoje se nadýmal a rudl hroznou námahou. Vždycky ho ze záchodu vyháněli jako posledního, ale ještě na chodbě si zapínal kalhoty a směšně uskakoval před šťouchanci dozorce. Když se vrátil do cely, ihned uléhal na pryčnu a těžce supěl. Jeho starý obličej připomínal sušený fík.

„Polák?“ zeptal se mě konečně jednou večer.

Přikývl jsem.

„To bych rád věděl,“ zaskřehotal hněvivě, „jestli by v Polsku mohl být můj syn v armádě kapitánem.“

„To nevím,“ odpověděl jsem. „Za co sedíte?“

„To není důležité. Já můžu shnit v kriminále, ale můj syn je kapitánem u letectva.“

Po večerním apelu mi vyprávěl svůj příběh. Leželi jsme vedle sebe a mluvili šeptem, abychom neprobudili naše bezprizorné. Ten starý Žid byl několik desítek let ševcem ve Vitebsku, pamatoval revoluci a s dojetím vzpomínal na všechno, co zažil od chvíle, kdy vypukla. Byl odsouzen k pěti letům za to, že v ševcovském družstvu protestoval proti používání odřezků kůže na podráženi nových bot. „Ale to není důležité,“ opakoval pořád dokolečka, „jistě chápete, že závistivci jsou všude. Dal jsem syna na studie, udělal jsem z něho kapitána letectva, tak se jim přece nemohlo líbit, že já, starý Žid, mám syna u letectva. Syn napíše žádost a oni mě předčasně pustí. Kdo kdy viděl takhle flekovat nové podrážky?“ Nadzvedl se na pryčně, a když se ujistil, že bezprizorní spí, rozpáral podšívku pod rukávem saka a vytáhl z vatelínu pomačkanou fotografii. Díval se z ní na mě muž v letecké uniformě, s inteligentní tváří a ostře zahnutým nosem.

Za pár minut nato slezl jeden bezprizorný z pryčny, šel se vyčurat do záchodu u dveří a zaklepal na okénko. Na chodbě zařinčely klíče, ozvalo se táhlé zívnutí a na kamenné podlaze zacvakaly okované boty.

„Co je?“ otázalo se rozespálé oko špehýrky.

„Občane strážný, dejte mi žváro,“

„Ty bys měl spíš cucat mlíko, ty kluku!“ zavrčelo výhružně oko a zmizelo za plechovou záklopkou.

Chlapec nalehl oběma pěstmi na dveře, vytáhl se na špičky k slepému okénku a hlasitě zavolal:

„*Graždanin džžurnyj, ja imeju k vam vapros!*“

Teď zaskřípal klíč v zámku dvakrát a okované dveře se otevřely. Na prahu stál mladý dozorce, na hlavě nakřivo posazenou čepici s modrým dýnkem a červeným lemováním.

„Tak mluv.“

„Tady nemůžu, musím na chodbu.“

Skřípějící dveře se otevřely dokořán, chlapec vyklouzl na chodbu pod rukou opřenou o klíč, který vězel v zámku, a za chvíli se vrátil do cely se zapálenou cigaretou. Chtivě šlukoval ráz naráz, nejspíše po nás pokukoval a choulil se jako malé štěně ustupující před kopcem.

Za čtvrt hodiny se dveře cely znovu otevřely dokořán, dozorce energicky překročil práh a ostře vykřikl:

„Vstávat! Velitel bloku! Prohlídka!“

Velitel bloku začal prohlídku od bezprizorných a dozorce přitom neodtrhával pohled od dvou řad vězňů, kteří stáli v pozoru zády k pryčnám, čelem k sobě. Hbité ruce rychle prohledávaly slamníky bezprizorných, zaštrachaly i v mém brlohu a ponořily se do pytle starého Žida. Hned nato jsem uslyšel šustot papíru tlumený mačká-ním vatelínu.

„Co je to? Dolary?“

„Ne. Fotografie mého syna, Natana Avramoviče Zygfelda, kapi-tána Rudé armády.“

„Za co sedíš?“

„Za škodlivou činnost v řemesle.“

„Škúdce sovětského řemesla nemá právo mít v cele fotografii důstojníka Rudé armády.“

„Je to můj syn...“

„Mlč! V base žádní synové neexistují!“

Když jsem odcházel z cely do transportu, kýval se starý švec na pryčně jako zpitomělý papoušek na bidýlku a s kůrkami chleba přežvykoval několik monotónně se opakujících slov.

Šli jsme na nádraží pozdě večer, město bylo už skoro prázdné. Ulice spláchnuté lijákem se v černém večerním světle leskly jako dlouhé pruhy slídy. Vzduch byl dusný a teplý, náhle rozvodněná Dvina neklidně šuměla pod prohýbajícími se prkny mostu. V ma-lých uličkách jsem měl bůhvíproč dojem, že se k nám ze všech oken škvírami v okenicích sbíhají lidské pohledy. Až teprve na hlavní ulici byl ruch poněkud živější, ale skupinky chodců nás míjely mlčky, neotáčely se za námi, šly s očima upřenýma před sebe nebo do země, s očima, které viděly, aniž se dívaly. Před pěti měsíci jsme procházeli touto vitebskou ulicí za horkého červeného dne, odděleni od chodníku ocelovým zábradlím bodáků. Dvina tenkrát líně plynula ve vyschlém korytu, na chodnicích lepkavých od slunečního žáru kráčeli rázným krokem unavení chodci, tu a tam prohodili slovo, ale nezastavili se ani na chvílku: úředníci v čepicích

s ohrnutými kšilty, dělníci v montérkách promaštěných kolomazí, chlapci se školními brašnami na zádech, vojáci ve vysokých botách smrdících lojem, ženy v ošklivých kretonových šatech. Co bych byl tenkrát dal za to, abych spatřil skupinku vesele hovořících lidí! Procházeli jsme kolem domů s otevřenými okny, ze kterých nevisely barevné peřiny, úkradkem jsme nakukovali přes ploty na dvorky, kde se nesušilo prádlo, viděli jsme zavřený kostel s nápisem *Antireligioznyj muzej*, četli jsme hesla na transparentech nad ulicí, upírali jsme pohled na obrovskou rudou hvězdu na střeše radnice. Nebylo to město smutku. Bylo to město, které radost nikdy nepoznalo.

* * *

V Leningradě nás rozdělili na skupiny po deseti a ty v několika-minutových intervalech z nádraží odjížděly černými vězeňskými auty na *peresylku*. Tísnil jsem se mezi svými druhy, skoro jsem se dusil v té dřevěné bedně bez oken a ventilátorů, a tak jsem z města nic neviděl. Jen v zatáčkách mě odstředivá síla sesouvala z lavičky a já přitom vždycky skulinou v šoférově kabině na okamžik zahlédl zlomky budov, parků a lidského davu. Den byl mrazivý, ale slunný. Všude už ležel sníh – přijeli jsme do Leningradu v listopadu 1940 – na ulicích bylo vidět první chodce ve válenkách a kožešinových ušankách. Postranice čepic byly sice svěšeny jen přes uši, oči nezakrývaly, ale zrovna jako koňské klapky umožňovaly dívat se pouze přímo před sebe a nerozptylovat pozornost do stran. Náš transport projel ulicemi města bez povšimnutí jako hejno černých havranů, kteří krouží nad zasněženým polem a hledají si potravu.

Starší vězňové mi vyprávěli, že v Leningradě sedělo v tu dobu asi čtyřicet tisíc lidí. K tomuto výpočtu – domnívám se, že dost pravděpodobnému – se dospělo hlavně pracným sestavováním a porovnáváním faktů, indicíí a pokoutních zpráv. Tak například v proslulé věznici na Krestech s tisícem samotek bylo průměrně třicet vězňů v jedné cele. Zprávu o tom přinesli vězňové z Krestů, kteří před odjezdem do táborů trávili obvykle několik nocí v naší

peresilce. Nás mohlo být asi deset tisíc. V cele 37, která za normálních podmínek mohla pojmout nanejvýš dvacet lidí, sedělo sedmdesát vězňů. Na ubohém duševním životě mrtvých domů je nejpřekvapivější a nejúžasnější to, jak bystře dovede každý zkušený vězeň vnímat své okolí. V každé cele jsem potkal alespoň jednoho statistika a badatele vězeňského života, co se ve dne v noci věnoval rekonstrukci obrazu skutečnosti, jež ho obklopovala, z drobné mozaiky zmínek, vyprávění, zlomků rozhovorů zaslechnutých na chodbě, útržků novin, které našel na záchodě, administrativních pokynů, automobilového provozu na dvoře, blížících se a vzdalujících se kroků před vraty. V Leningradě jsem se poprvé setkal s hypotézami o počtu vězňů, vyhnanců a bílých otroků v Sovětském svazu. V diskusích vězňů kolísal tento počet mezi osmnácti a dvaceti pěti miliony.

Naše skupina narazila na chodbě na skupinu vězňů mířících k východu. Zastavili jsme se jako opáření, zachvátil nás spíše strach než obava pohlédnout letmo do cizích tváří. Skupina jdoucí proti nám rovněž ucouvla zpátky do chodby. Stáli jsme tak proti sobě se svěřenými hlavami – dva světy spjaté společným osudem, ale rozdělené hradbou nedůvěry a strachu. Strážní se krátce poradili a dospěli k závěru, že musíme dát těm druhým přednost. Zaklepalo železné klepátko na bočních dveřích a pootevřelo se oko špehyrky. Další krátká porada – a pak nás vyvedli na širokou světlou chodbu oddělení, jehož vzezření odporovalo všemu, co jsem až dosud na svém putování vězně viděl.

Ten luxusní pavilon s velkými okny a čistými lesklými chodbami, které tak strašlivě kontrastují s klášterní mrtvostí většiny ruských věznic, se nachází v nejhezčím křídle *peresyvky*. Obrovské mříže přesouvateľné na kolejnicích nahrazují v jedné stěně dveře a poskytují iluzi naprosté vnitřní svobody a té zvláštní kázně, jakou si lidé izolovaní od světa sami vytvářejí, aby zapomněli na svou osamělost. Cely byly prázdné a působily dojmem obytných pokojů opuštěných účastníky nějakých kurzů chvíli před našim příchodem. Vzorně ustlané postele, noční stolky plné rodinných fotografií v rámečcích z barevného papíru a staniolu, ramínka na šaty, velké stoly zavalené

knihami, novinami a šachy, v rozích bílé mušle umyvadel, rozhlasové přijímače a Stalinovy portréty. Chodbou se došlo k společné jídelně s pódium, zřejmě pro hudebně nadané vězně. Stalinovy portréty ve věznicích! Chceme-li pochopit zvláštnost tohoto faktu, nesmíme zapomínat, že věžňové v Rusku jsou zcela vyobcováni z politického života, neúčastní se jeho liturgie a sakrálních obřadů. Pokání si odpykávají bez Boha, ale nevyužívají všech dobrodiní tohoto nuceného politického ateismu. Nesmějí Stalina chválit, ale nesmějí ho ani hanět.

Za těch pár minut čekání nejenže jsem si stačil zapsat do paměti, jak vypadá vězení sovětské turistické kanceláře – které si pravděpodobně prohlížela Lenka von Koerberová, autorka nadšené knihy o sovětském vězeňství – ale podařilo se mi navíc vyměnit pár slov s jediným vězněm v pavilonu, který měl za nepřítomnosti ostatních službu. Štoural se v rozhlasovém přijímači, a aniž se na mne podíval, vyprávěl mi, že si tady odbývají trest „plnoprávní občané Sovětského svazu“, jejichž rozsudky nepřesahují osmnáct měsíců a byli odsouzeni k odnětí svobody za takové přečiny jako *mělkaja kraža* (drobná krádež), *progul* (pozdní příchody do zaměstnání), chuligánství a prohřešky proti podnikové kázní. Pracují celý den v strojírenských dílnách na území věznice, dostávají slušný plat, dobré jídlo a dvakrát do týdne smějí přijímat návštěvy příbuzných. Kdyby sovětské úřady vytvořily stejné životní podmínky pro dvacet milionů vězňů a vyhnanců v Rusku, mohl by Stalin držet v šachu armádu, NKVD i stranu touto „čtvrtou silou“. Člověk, se kterým mluvím, si nijak nestěžuje na nesvobodu. Žije si dobře, v pohodlí. Jestlipak ví, jaký život vedou věžňové na jiných blocích leningradské *peresylyky*, v tisících věznic a táborů, které se v husté síti rozprostírají po celém území Sovětského svazu? Ano, ví, ale to jsou přece političtí. Tam – ukazuje hlavou na mrtvý blok *peresylyky* se zamřížovanými okénky – tam se chcípá zaživa. Kdežto tady se dýchá volněji než na svobodě. Je to náš Zimní palác, dodává mazlivě, „*naš Zimnyj dvarjec*“. Stalin ví z vlastní zkušenosti, že slušnými životními podmínkami ve věznicích lze vzbudit pokoru pouze v *bytovících*, ale nikdy v *politických*. Ba co víc – Čím lépe se cítí

politický ve vězení, tím odvážněji touží po svobodě, tím více se bouří proti moci, která ho uvěznila. Když čteme líčení o téměř luxusním a kulturním životě, jaký vedli carští vězňové a vyhnanci, těžko uvěřit vlastním očím. A přece to byli lidé, kteří svrhli carismus.

Obyčejné *bytoviky* si nikdo nesmí plést s *urky*. Tu a tam se sice lze v táboře setkat s drobnými, obyčejnými zločinci, kteří dostali více než dva roky, ale skoro vždycky zaujímají v táborové hierarchii výjimečné postavení, jež připomíná spíše privilegia placené administrativy než status průměrného vězně. *Urkou* se kriminálník stává teprve po několikeré recidivě. V této nové situaci většinou už neopouští tábor nikdy, dostane se na svobodu jen na pár týdnů, aby si vyřídil nejnaléhavější záležitosti a dopustil se dalšího trestného činu. Jak významné postavení si *urka* vytvoří v táboře, nezávisí jen na tom, kolik let se potuluje po lágrech a za co sedí, ale i na tom, jaké jmění si stačil nashromáždit z pasáctví, krádeží a často i vražd prováděných na *běloručkách* (politických), na tom, kolik má po táborech známých náčelníků a kuchařů, jaké má odborné kvalifikace na velitele komanda a v kolika *lagpunktech* na něho čekají milenky jako rozmístěné klisny. *Urka* představuje v táboře instituci, je to nejvyšší funkcionář po veliteli stráže. Rozhoduje o hodnotě a loajálnosti dělníků v komandu, často se mu svěřují nejdůležitější funkce, v případě potřeby bývá nahrazován odborníkem bez táborové praxe, jeho rukama procházejí všechny nově příchozí panny, než se dostanou do postelí náčelníků, hraje prim v *kulturno-vospitatělnoj části*. Jsou to lidé, kteří myslí na život na svobodě se stejným odporem a strachem jako my na život v lágru.

* * *

V cele č. 37 jsem se ocitl také náhodou. Když třídili naši skupinu, ukázalo se, že moje jméno na seznamu není. Strážce se bezradně poškrábal za uchem, pozorně překontroloval všechny vězně, jejichž jméno začínalo písmenem G, ještě jednou se zeptal na jejich *imja i otčestvo* a pokrčil rameny. „Na kterou celu tě poslali?“ zeptal se.

Za dveřmi po obou stranách chodby bylo slyšet neklidné šumění, útržky rozhovorů a křiklavý zpěv. Jen v cele trochu víc vzadu, v ohybu chodby, bylo ticho. Každou chvíli však bylo přerušeno frází nějaké exotické písně, kterou zpíval chraptivý astmatický hlas a hned se k němu přidaly ostré údery do strun hudebního nástroje. „Na sedmatřicítku,“ odpověděl jsem klidně.

V cele bylo prázdkno nebo spíše skoro prázdkno. Dvě řady pryčien, stlučených z prken bez mezer mezi jednotlivými kavalcí a zastlané slamníky, dávaly určitý pocit stabilizace, ale brlohy ze svrchního oděvu a vaťáků u příčných zdí a rance pod stolem (v přečpaných celách se rance rozbalují až teprve na noc, aby se využilo každého kousíčku podlahy, obou lavíc a někdy i stolu) umožňovaly domyslet si, že je tu víc lidí než místa. Na slamníku hned u dveří vedle záchodu ležel obrovský bradáč s nádhernou, jako z kamene vytesanou hlavou s východními rysy a klidně bafal z dýmky. Oči měl upřené ke stropu, jednu ruku pod hlavou, druhou si bezmyšlenkovitě uhlazoval vojenskou uniformu bez hodnosti. Pokaždé, když zabafal z dýmky, vyvalil se za jeho štětinatými vousy mrak dýmu jako zpoza jalovcového keře. V druhém koutě celý ležel na pryčně s pokrčenými nohama muž, kterému mohlo být tak přes čtyřicet, s hladce vyholenou inteligentní tváří, v jezdeckých kalhotách, holínkách a nazelenalé větrovce, a četl knihu. Proti vousáci seděl s nohama svěšenými z pryčny tlustý Žid v rozepnuté vojenské uniformě, zpod níž mu vyčuhovaly chuchvalce černých chlupů. Na hlavě měl malý baret a jeho krk obtočený vlněnou šálou ještě více zvýrazňoval masité rty, nalité tváře a dvě švestky očí zastrčených do opuchlých tváří jako do vyschlého těsta a oddělené nosem ve tvaru velké okurky. Dusil se a funěl, ale zpíval píseň, která mi tenkrát připadala italská, a do taktu se plácal do kolena. Vedle něho se opíral o roh zdi u okna dobře stavěný atlet v námořnické čepici a tílku s modrými proužky a brnkal na kytaru s pohledem upřeným na mlhavé obrysy Leningradu. Výjev jako z noclehárny v nějakém francouzském přístavu.

Těsně před obědem se okované dveře otevřely dokořán a několik desítek vězňů s rukama ještě založenými za zády začalo ve dvoji-

cích vcházet do cely do taktu monotónního odpočítávání dozorce. Cela se vrátila z procházky. Mezi nově příchozími převažovali starší muži v uniformách a vojenských pláštích bez hodností. Průvod uzavíralo asi tucet mladých námořníků a stejný počet civilistů, kteří se lokty začali proboxovávat ke stolu. Tři kopance do zavřených dveří zde znamenaly totéž jako ve Vitebsku.

Při obědě jsem se seznámil s hezkým vysokým mužem, jenž si mě pozorně prohlížel. Jedl svůj příděl pomalu a s jakousi rafinovanou elegancí. Jeho veliké zamyšlené oči byly zasazené do kostnaté a zbrzděné tváře a jeho čelisti prováděly po každém soustu pomalý pohyb, jako kdyby drtily nějakou obzvláštní lahůdku. Promluvil na mě první, polsky, odříkal mi poněkud dřevěným a poněkud slavnostním jazykem, jímž už nemluvil jistě několik let, svůj krátký příběh. Byl to potomek vyhnanců z roku 1863 – jmenoval se Šklovskij – a než ho zatkli, velel dělostřeleckému pluku v Puškinu (někdejšíms Carským Selu) u Leningradu. Když mluvil o Rusku, užíval slovo *rodina*, kdežto Polsko nazýval zemí svých předků. Za co byl zatčen? Jako plukovník a původem Polák projevoval malou péči o politickou výchovu vojáků. „To víte,“ usmíval se mírně, „v dětství mě učili, že armáda je od toho, aby člověk málo myslel a *zaščiščal rodinu*.“ Za co sedí ti ostatní? „Ti jeneráli?“ pokrčil rameny. „Za to, že se moc pletli do politiky.“

Sousedem Šklovského byl muž v zelené větrovce, kterého jsem viděl číst knihu. Plukovník Pavel Ivanovič (jeho jméno si bohužel nepamatuji) byl vedle Šklovského jediným důstojníkem s tak nízkou hodností. Když se dozvěděl, že jsem Polák a že jsem byl v září 1939 v Polsku, ožil a zasypal mě otázkami. Ukázalo se, že než ho zatkli, pracoval u rozvědky na polsko-sovětském pomezí. Výtečně znal všechny zapadákovy polského východního území a čtyřletý pobyt ve vězení nijak nepoškodil nádherný soubor špionážních informací, který nosil ve svém mozku. Pamatoval si rozmístění garnizon, divizí, pluků a oddílů KOP, jména i drobné slabůstky jiných velitelů – ten neustále potřeboval peníze na karty, onen zas fandil koním, jiný bydlel v Lidě, ale měl milenku v Baranowiczích, a ještě jiný byl vzorný důstojník. Se zájmem se mě ptal na jejich účast

v záříjových bojích asi tak, jako se obehnaný majitel stájí vyptává, jak se umístili jeho někdejší koně na zahraničních dostihových dráhách. Moc jsem mu toho říci neuměl a ani nechtěl. Od toho záříjového úderu mi ještě hučelo v hlavě.

Dík těm špionážním rozhovorům jsme se s Pavlem Ivanovičem brzy spřátelili a jednoho dne sklouzl hovor bezděčně na obyvatele této cely. Pamatuji se na ten večer, jako by to bylo včera. Leželi jsme na jeho pryčně, ležel vlastně jen on, kdežto já jsem seděl a opíral se o loket. Vedle nás dřímал mladý student medicíny z Leningradu s dívčí tváří, který se mě na záchodě jednou šeptem zeptal, jestli jsem četl Gideův *Návrat ze SSSR*, protože soudě podle článků v sovětském tisku je to kniha velmi zajímavá. V cele už rozsvítili, u stolu seděli námořníci a hráli karty, na pryčnách leželi jeden vedle druhého – jako na dvou hromadných katafalcích – sovětští generálové, strnulí v nehybném zadumání. Pavel Ivanovič mi očima ukazoval jednoho po druhém, pohyboval jen obličejovými svaly a jako průvodce po sále egyptských sarkofágů mě krátce informoval.

O tlustém Židovi, který seděl jako obvykle s nohama svěšenýma z pryčny a tiše si broukal nějakou melodii, řekl: „Divizní politruk ze Španělska. Prodělal hrozné vyšetřování.“ Vousáče neustále bafajícího z dýmky popsal jako inženýra letce a generála letectva, který nedávno vyhlásil hladovku a žádal o revizi procesu „pro dobro sovětského leteckého průmyslu“. Všichni byli roku 1937 obviněni ze špionáže. Podle názoru Pavla Ivanoviče to všechno byla německá provokace v obrovském měřítku. Německá špionáž podvrhla sovětské rozvědce prostřednictvím neutrálního člověka falšované důkazy proti velké části sovětských štábních důstojníků, kteří v různých obdobích sloužili nějakou dobu v zahraničí. Němcům šlo o to, aby ochromili sovětské velení. Ruská rozvědka žila v stavu exaltované podezíravosti po spiknutí Tuchačevského. Kdyby byla válka proti Německu vypukla v roce 1938, byla by Rudá armáda měla vážně narušenou štábní zálohu. Vypuknutí druhé světové války zachránilo tyto důstojníky před tresty smrti a okamžitě zastavilo mučení při vyšetřování. Od vypuknutí rusko-německé války čekali na propuštění, úplnou rehabilitaci, vrácení hodností a velitelských funkcí,

výplatu gáže za čtyři roky strávené ve vězení. Desetileté tresty, co jim byly přečteny před měsícem po třiapůlletém nepřetržitém vyšetřování, považovali za pouhou formalitu, která má zachránit tvář NKVD.

Obyvatelé cely č. 37 považovali totiž v listopadu 1940 vypuknutí rusko-německé války za věc naprosto jistou. Věřili v její vítězný konec, věřili, že ani jediný den války se nebude odehrávat na sovětském území. Po večerním apelu, kdy do cely přijížděl krámek s cigaretami, párky a novinami, vylezl vždycky Pavel Ivanovič jako nejmladší hodností a věkem na stůl a nahlas předčítal z *Pravdy* a *Izvěstijí* úplně stejná *saabščenija iz zapadnovo fronta*. Byla to jediná chvíle za celý den, kdy generálové ožili a začali vášnivě diskutovat o šancích obou stran. Překvapilo mě, že v jejich slovech nebyl nejmenší náznak hořkosti, vzpoury nebo mstivosti, když v rozhovoru zavádili o ruský válečný potenciál. Byl v nich pouze smutek lidí, kteří byli odtrženi od práce. Jednou jsem se na to Pavla Ivanoviče zeptal. Odpověděl mi: „V normálním státě existují lidé spokojení, průměrně spokojení a nespokojení. Ve státě, kde jsou všichni spokojeni, se nabízí domněnka, že jsou nespokojeni všichni. Ať je tomu tak či onak, představujeme jednotný celek.“ Naučil jsem se těmto slovům nazpaměť.

Generál Artamjan, vousatý Armén od letectva, večer na pár minut vstával a jeho masivní tělo provádělo mezi pryčnami něco jako procházku, aby si protáhl kosti. Po každé takové procházce zase ulehl na předchozí místo a s funěním se párkrát nadechl a vydechl. Dělal to všechno smrtelně vážně a vždy ve stejnou dobu. Jeho večerní tělocvik byl pro nás signálem k večeři.

Když jsem přišel do cely č. 37, držel Artamjan třetí den hladovku. Po deseti dnech mého pobytu v *peresylce* jeho hladovka stále ještě pokračovala. Artamjan pobledl, jeho procházky byly čím dál tím kratší, zadýchával se stále častěji a rozkašlal se po každém počátečním zabafání z dýmky. Žádal o propuštění a rehabilitaci, odvolával se na své zásluhy a revoluční minulost. Nabízeli mu práci pod dozorem v leningradské továrně na letadla a zvláštní celu v „Zimním paláci“. Každé tři dny mu před polednem přinesl dozorce do cely

nádherný balíček „od manželky“, o níž nic nevěděl a která pravděpodobně žila rovněž už tři a půl roku ve vyhnanství. Artamjan se zvedl z pryčny, nabídl jídlo všem spoluvězňům, a když mu odpovědělo mlčení, zavolal z chodby dozorce a v jeho přítomnosti vysypal obsah balíčku do záchodu.

Přestože mi vyznačili místo na spaní na zemi vedle záchodu, tedy těsně vedle jeho pryčny, nepromluvil na mě ani jedinkrát. Ale tu poslední noc, kdy se zdálo, že nepřírozeně živý ruch na chodbě je předzvěstí odjezdu některých vězňů do lágrů, jsme nespali oba. Já ležel s rukama pod hlavou a poslouchal jsem, jak za dveřmi roste šum kroků jako stoupající řeka za přehradou. Kotouče dýmu z Artamjanovy dýmky halily chabé světlo žárovky a vytvářely v cele dusné pološero. Najednou sklouzla z pryčny jeho ruka a začala hledat mou. Když jsem mu ji podal a přitom se mírně nadzvedl, zastřelil si ji beze slova pod deku a přitiskl k hrudníku. Skrže hrubou košili jsem nahmatal ztvrdlý důlek na žebrech. Pak sjel s mou rukou dolů, pod koleno – a tam bylo totéž. Chtěl jsem na něj promluvit, na něco se ho zeptat, ale jeho kamenný obličej obrostlý mechem vousů nevyjadřoval nic než únavu a zamyšlení.

Po půlnoci ruch na chodbě ještě zesílil, bylo slyšet otvírání a zavírání cel a monotónní hlasy vyvolávající jména. Po každém „zde“ řeka lidských těl stoupala a její zdušený šepot narážel o stěny. Nakonec se otevřely i dveře naší cely – vyvolali Šklovského a mne. Když jsem si v pokleku rychle balil své hadry, Artamjan mě ještě jednou chytil za ruku a pevně ji stiskl. Neřekl ani slovo a nepodíval se na mě. Vyšli jsme na chodbu, přímo do davu zpocených a spánkem ještě rozehřátých těl, která se krčila v bojácném podřepu kolem stěn jako cáry lidské bídy ve stoce.

* * *

Ocitl jsem se se Šklovským v témž oddělení „stolypinského“ vagonu. Rozprostřel si na lavičku plášť, usadil se do kouta a zůstal tak sedět po celou dobu – vzpřímený, němý a přísný, v uniformě dopnuté až ke krku, s rukama spletenýma na kolenou. Kromě nás

usedli na horní sklápěcí lavice tři *urkové* a začali hrát karty. Jeden z nich, který vypadal jako gorila s plochou mongolskou tváří, nám vyprávěl, ještě než se vlak pohnul z nádraží, že se konečně v Leninogradě dočkal patnáctiletého trestu za to, že v pečorském táboře zabil sekerou kuchaře, protože mu odmítl dát nášup. Říkal to klidně a z jeho hlasu byla patrná určitá pýcha. Ani na chvíli přitom nepřestal hrát. Šklovskij seděl bez hnutí s přimhouřenýma očima, kdežto já se nuceně zasmál.

Bylo už asi dost pozdě – protože vlak vynořivší se z lesa projížděl šmouhami šedivého světla nad zasněženými pasekami – když vtom ta gorila najednou zahodila kartu, seskočila z horní lavice a postavila se před Šklovského.

„*Davaj šině!*“ vykřikl. „Prohrál jsem ho v kartách.“

Plukovník v úžasu otevřel oči a jenom pokrčil rameny.

„*Davaj!*“ zazněl vzteklý řev podruhé. „*Davaj, a to glaza vykolju!*“ Šklovskij se pomalu zvedl a dal mu svůj plášť.

Až teprve později jsem v táboře pochopil smysl této podivné scény. Hrát o cizí věci patří mezi *urky* k nejoblíbenějším zábavám, a hlavní atrakcí je právě to, že ten, kdo prohrál, musí od náhodného diváka vymoci předmět, o který hrál. Kdysi, v sedmatřicátém roce, kdy tábory v Rusku teprve vznikaly, se hrálo o cizí život, protože nikdo žádné cennější předměty neměl. Politický vězeň, sedící kdesi na druhém konci baráku, vůbec netušil, že ohmatané karty zvsoka padající s plesknutím na malé prkénko na kolenou hráčů zpečetují právě jeho osud. „*Glaza vykolju!*“ – to byla nejstrašnější výhrůžka *urků* – dva prsty pravé ruky tvořící písmeno V mířily oběti přímo do očí. Protizbraň byla stejně strašná – bylo nutno bleskurychle přiložit k nosu a k čelu napjaté ostří dlaní. Roztažené prsty na ně narazily jako vlny na lodní příď. Ve skutečnosti však gorila neměla velkou šanci svou hrozbu uskutečnit, za chvíli nato jsem si totiž všiml, že tomu chlapovi chybí na pravé ruce ukazovák. Zmrzačit si ruku nebo nohu sekou na poraženém kmene bylo v sedmatřicátém roce považováno za nejjistější způsob, jak se člověk se silami u konce může dostat do normální, lidské nemocnice. Neuvěřitelná bezmyšlenkovitost sovětského táborového zákonodárství způsobila,

že vězeň umírající při práci vyčerpáním byl bezejmennou energetickou jednotkou a mohl být jednoho dne jediným pohybem ruky vyškrtnut z technického plánu, kdežto vězeň zmrzačený při mýcení lesa byl jen poškozeným strojem, který je nutno rychle poslat do opravy.

Ve Vologdě vyvolali z vagonu mne jediného. „Na shledanou,“ řekl jsem Šklovskému a podal jsem mu ruku. Srdečně ji stiskl a odpověděl: „Na shledanou, kéž byste se vrátil do země našich předků!“

Strávil jsem den a noc ve vologdské věznici, připomínající svými nárožními věžičkami a červenou zdí kolem velikého dvora středověký zámeček. Pod zemí, v malé cele s otvorem velkým jako hlava místo okna, jsem spal na holé udusané zemi mezi okolními rolníky, kteří už nerozlišovali den a noc, nevěděli, jaké je roční období, jaký měsíc, nevěděli, jak dlouho sedí, za co sedí a kdy se dostanou na svobodu. Oblečení, obutí a nemytí podřimovali na svých beraních kožiších a v horečnatých halucinacích snili o svých rodinách, domech a zvířatech.

Následující noci jsem za svítání dojel s jinou skupinou do stanice Jercevo u Archangelska, kde už na nás čekal konvoj. Za štěkání vlčáků a křiku strážných jsme vyskákali z vagonů na vrzající sníh. Na obloze zbělelé mrazem se ještě mihotaly poslední hvězdy. Zdálo se, že co nevidět zhasnou a z nehybného lesa se vynoří hustá noc, aby pohltila chvějící se strop nebe a růžový svit skrytý v studených plamenech ohnišť. Ale na obzoru za prvním ohybem cesty se objevily čtyři obrysy strážních věží na vysokých nohách omotaných ostnatým drátem. V barácích svítila světla a po mrazem praskajících rumpálech s řinkotem klouzaly studniční řetězy.

NOČNÍ LOV

Slovo *proizvol* (zvíle) už dnes asi sovětští vězni neznají, poslední dny její vlády totiž připadly ve většině ruských táborů na konec roku 1940. Ve velmi lapidární zkratce označuje vládu vězňů v zadrátované táborové zóně od pozdního večera do svítání.

„Pionýrské“ období sovětských pracovních lágrů trvalo v podstatě – až na malé odchylky závislé na místních podmínkách – od roku 1937 do roku 1940. *Tridcat' s'jem* znamená pro staré ruské vězně, kteří měli to štěstí přežít léta Velké čistky a „socialistické výstavby v jedné zemi“ založené na hromadném využití nucených prací, datum podobné datu narození Krista ve vědomí křesťana nebo datu zboření Jeruzaléma u ortodoxních Židů. „To bylo v sedmatřicátém...“ Tato slova, vyslovená šepem naplněným hrůzou a dosud nezhojeným utrpením, jsem slýchal po příjezdu do tábora často, jako kdyby šlo o rok hladu, moru, požárů a občanské války. V revolučním kalendáři existuje celá řada takových historických milníků, které se však většinou – jak se sluší na styl nové éry – neurčují daty. U velmi starých lidí je bodem obratu Říjnová revoluce, ta by celkem právem mohla být považována za začátek Nové éry, od níž se s použitím slov „před“ a „po“ počítá všechno, co se kdy v dějinách lidstva událo. Závisí přitom na stanovisku dotyčného člověka, zda slova „před“ a „po“ znamenají buď bídu a dostatek, nebo dostatek a bídu. Ale v obou případech všechno, co se dělo v Rusku před útokem na Zimní palác v Petrohradě, stejně tone v šeru dávných věků. Lidé mladší (mluvím samozřejmě stále o táborech) počítají čas jinak. Pro ně označení „za cara“ znamená nesporně bídu, nevolnictví a utiskování, kdežto „za Lenina“ – „*bělyj chleb, sachar i salo*“. Tyto milníky, zakotvené v primitivním historickém povědomí zejména díky vyprávění otců, oslovují také někdy archeologa z kapitalistické planety jinými nápisy: Po období počáteční spokojenosti přichází období hladu a kolektivizace, jež neušetřilo

ani jedinou rodinu na Ukrajině. A hned po létech svobody a nadšení přišla léta teroru a strachu s periodickými katastrofami všeobecných čistek a se jmény Kirov, Jagoda, Ježov, Zinověv, Kameněv, Trockij a Tučačevskij. Zemská kůra zvrásněná neviditelnými otřesy začíná vytvářet zřetelná horská pásma, z nichž stékají do údolí potoky krve a slz. Po každém takovém krvavém zavlažení vyrůstá na jalových horských úbočích nová moc, a pauzy mezi cyklickými řetězci naplňuje se slábnoucí, nebo naopak vzrůstající intenzitou kapitalistické obklíčení. Stalin se vznáší nad obdobím po Leninovi jako krutý velekněz, který z oltáře bohů ukradl svatý plamen revoluce.

Moji první táboroví druhové, zemědělský inženýr Polenko a kyjevský technik Karbonskij (první byl odsouzen pro sabotáž kolektivizace, druhý za korespondenci s příbuznými v Polsku), patřili právě k trosečníkům staré gardy ze sedmatřicátého roku. Z jejich vyprávění vyplývalo, že kargopolský tábor – ve chvíli, kdy jsem tam přijel já, se už skládal asi z patnácti úseků rozsetých v okruhu několika desítek kilometrů a čítajících dohromady asi třicet tisíc vězňů – založilo před čtyřmi lety šest set vězňů, které jednou v noci vysadili v blízkosti nádraží Jercevo do nedotčeného archangelského lesa. Podmínky nebyly lehké – mráz klesal v zimě až na čtyřicet stupňů Celsia (což v tomto kraji není nic neobvyklého), výživa nepřekračovala třicet deka černého chleba a jeden talíř horké polévky na čtyřia dvacet hodin, bydlelo se v salaších z jedlových větví stojících kolem nepřetržitě hořícího ohniště. Jen ozbrojení příslušníci ostrahy bydleli v malých pohyblivých domcích na sanicích. Vězňové začali tím, že vymýtili malou paseku a postavili uprostřed nevelký nemocniční barák. Právě tenkrát se ukázalo, že sebepoškozování při práci poskytuje vězni privilegium strávit pár dní u rozžhavených železných kamínek pod skutečnou střechou, z níž neteče roztáhlý sníh. Jenže množství údajných nehod při práci bylo tak velké, že raněné bylo třeba skoro denně posílat na saních do nemocnice v Njandomě, vzdálené několik desítek kilometrů od Jerceva. Současně děsivě vzrůstala úmrtnost. Jako první začali umírat polští a němečtí komunisté, kteří utekli z vlasti z obavy před uvězněním a hledali azyl v Rusku. Dívat se na smrt Poláků bylo – podle mých

dvou druhů – daleko horší než pozorovat horečné předsmrtné halucinace Němců. Polští komunisté, většinou Židé, umírali náhle jako ptáci, co v mrazu spadnou z větve, nebo spíš jako hlubinné mořské ryby, jež prasknou vnitřním tlakem, když jsou z tlaku mnoha atmosfér vody vytaženy na povrch. Krátké zakašláni, sotva slyšitelné zakuckání – a konec. Ve vzduchu zůstal na chvíli viset maličký bílý obláček páry, hlava těžce klesla na prsa, ruce křečovitě sevřely dvě sněhové koule. Nic víc. Ani jediné slovo. Ani jediná prosba. Po nich přišli na řadu Ukrajinci a *nacmeni* (obyvatelé Střední Asie, tedy Kazaši, Uzbeki, Turkmeni a Kirgizové). Nejlíp se drželi rodilí Rusové, Pobalťané a Finové (to jsou, jak známo, skvělí dřevorubci), a tak jim zvýšili denní příděl o deset deka chleba a naběračku polévky. V prvních měsících, kdy vysoký stupeň úmrtnosti a primitivní podmínky táboření ostraze neumožňovaly vést podrobný výkaz vězňů, nechávali v chýších ležet zledovatělé mrtvolky i pár dní a v komandech na ně vězňové dostávali chleba a poukázky na polévku. Baráků na pasece přibývalo, už ji obehnali ostnatým drátem, a komanda *lesorubů*, denně posilovaná čerstvými transporty z věznic, se zakusovala stále hlouběji do jedlového pralesa a zanechávala za sebou dřevěnou silnici pro auta a sáně, lemovanou mrtvolami. Silnice se staví tak, že pevně stlučená jedlová prkna na nevysokém náspu vytvoří něco jako chodník pro chodce a dva polokulaté, svrchu připevněné trámy se táhnou rovnoběžně, přičemž jejich vzdálenost od sebe odpovídá vnitřnímu rozchodu osy auta nebo saní. Kola nebo sanice se pomalu pohybují po této dráze z vnitřní strany dřevěných kolejnic a ty současně chrání vozidla, aby nesjela do stran. Každých několik desítek metrů je dráha na dvou místech přerušena v délce normálního auta a zasazena na výhybkový šroub. Roku 1940 už bylo Jercevo velkým centrem kargopolského střediska dřevařského průmyslu s vlastní potravinářskou základnou, vlastní pilou, dvěma železničními vlečkami a vlastním městečkem mimo zónu, pro správu a táborové dozorce. To všechno bylo postaveno rukama vězňů.

Z těchto dávných „pionýrských“ dob pochází i tradice *proizvolu*. (Jeden besarabský komunistka mi vyprávěl, že byl v roce 1938 očitým

svědkem příšerného mučení Karola Radka, který se stal obětí *proizvolu* v táboře na Solověckých ostrovech.) Když se ještě na noc nezamykaly kůlny, kam vězňové po práci odkládali ostré nástroje (pily a sekery) a kontrola dozorců po setmění nedosahovala dál než na konec bodáku nebo světelného ostří reflektoru, putovala část nástrojů večer do baráků. První skupiny *urků*, které přijely do tábora roku 1938, využily tohoto stavu, aby v zóně od soumraku do svítání vyhlásily malou „republiku vězňů“ s vlastními samosoudy. Žádný dozorce se neodvážil vyjít v noci mezi baráky ani tehdy, když slyšel hrozné sténání a křik vražděných politických vězňů. Nikdo přece nemohl vědět, zpoza jakého rohu mu může rozpoltit lebku těžká sekera. Jelikož běžné vyšetřování dospívalo skoro vždy k pranepatrným výsledkům, zorganizovali si političtí vězni vlastní oddíly sebeobrany a tato občanská válka mezi vykolejeným proletariátem a revoluční inteligencí trvala pryč s postupně slábnoucí intenzitou až do začátku roku 1939. Byla to doba, kdy moderní technické zařízení a posílené osádky táborů umožnily konečně NKVD převzít iniciativu do vlastních rukou. Roku 1940 existovaly sporadické „republiky vězňů“ už jen proto, aby *urkům* usnadnily noční lov na nově příchozí ženy. Před půldruhým rokem byl totiž v táboře založen první ženský barák. Abych byl spravedlivý, musím přiznat, že NKVD, které většinou pozorovalo toto „křestní tření“ skrz prsty, dovolovalo takový lov pouze v zóně. Dveře do ženského baráku byly ve vzdálenosti dobře mířeného výstřelu ze strážní věže. Nově příchozí ženy byly sice většinou starými lágernicemi varovány, jaké jim hrozí nebezpečí, ale stávaly se i případy, že těmto výstrahám nevěřily. Stížnosti, s nimiž den po události přicházely na strážnici, byly přijímány s ironickým posměškem. Ostatně kterápak rozumná žena byla ochotna se vystavit nemilosrdné slepé mstivosti *urků* v táboře? Hned zkraje se dozvídala, jaká jsou pravidla boje o život v táboře, a instinktivně se jim podřizovala, to znamená, že po setmění nevycházela z baráku, nebo si našla mocného ochránce mezi pronásledovateli. Na začátku roku 1941 učinilo NKVD nočním lovům přítrž. Pro jedny se stal život snesitelnější, pro jiné *užasno skučnej*.

Po příjezdu do tábora jsem prospal den v prázdném baráku a k večeru, kdy mnou začala třást zimnice a já dostal horečku, jsem se na radu starého popa Dimky dovlekl do lazaretu. Dimka, který byl jako beznohý stařec správcem baráku, mi přátelsky poradil, že musím lékaře přesvědčit, aby mě poslal do špitálu. „Po vězení si člověk zaslouží nejdřív odpočinek, než se pustí do řádné práce,“ říkával. Při slovu „řádne“ jsme se oba zasmáli. Pop se udeřil dřevěným jařmem do protězy, navlékl si ho na krk a železnými háky zvedl dvě vědra ze země. V jeho nečinném životě právě nastávala nejdůležitější chvíle dne. Už vydrhl podlahu, přiložil do kamen a teď měl namířeno pro horkou vodu na pití a pro *chvoje*, tmavozelený odvar z borového jehličí, který prý pomáhal proti avitaminóze. Nečetní nemocní na kurděje dostávali od lékaře lístky na *cingotnoje pitanije* (kurdějové jídlo). Tak se nazývala velká lžíce sekaného salátu, většinou z cibule, mrkve, brukve a červené řepy. Snaha získat *cingotnoje* byla skoro vždycky bojem o lžíci jídla navíc, ne o lék.

V zóně už bylo šero, ale ticho a téměř příjemně. Nad baráky stoupal první kouř, širokými spirálami ometal okapy střech, zledovatělá okna svítila špinavým světlem jako chudokrevné podzimní slunce, které zapadá za mrak z neprůzračné blány – a na obzoru, kam člověk okem dohlédl, se táhla černá stěna lesa. Cestičky v táboře sestávaly ze dvou rovnoběžných prken. Popi je čistili každý den, zejména po nocích, kdy hustě sněžilo. Dřevěnými hrábly odhrnovali sníh stranou a vytvářeli násypy, které nám někdy sahaly až po pás. Celý tábor vypadal jako obrovské jíloviště, jehož nervovým ústrojím byla síť úzkých kanálků pro vagonky. Pootevřená vrata na strážnici už čekala na návrat prvních komand z práce. Na vysokém můstku u kuchyně stála fronta do hadrů navlečených stínů v ušankách a obrovských láptích, z nichž trčely nohy omotané provázky, a netrpělivým cinkáním ešusů připomínala kuchaři svou přítomnost.

Lazaret byl v malém domku kousek od ženského baráku. Za přepážkou z lepenky konal službu lékař a *lekpom* (lékařův pomocník, něco na způsob felčara) a v koutě u dveří seděl u stolku otrhaný a zarostlý stařec v drátěných brýlích. Vlídným pohledem maličkých

očí vítal každého, kdo vcházel, aby ho po chvíli s neskrývanou radostí zapsal do knihy pacientů. Cítil se tam zřejmě jako doma, protože nejenže krasopisně zapisoval jména čekajících a přitom neustále přihazoval do kamen naštěpaná polena, ale s komickou vážností se vyptával na příznaky nemoci, vystrkoval rozčuchanou hlavu za dveře přepážky a vykřikoval: „*Tatana Pavlovna, kažetsja serjoznyj slučaj.*“ A když se vracel k svému stolu, spokojeně míchal dřevěnou lžící zbytek polévky, který si ohříval v malém plecháčku na kraji kamínek. Milý ženský hlas mu vždycky odpovídal: „*Matvěj Kirylovič, budte lubězny padaždat.*“ A stařec rozhodil ruce pohybem rozčileného hodnostáře. S takovými zbytky neobyčejné, přímo přehnané zdvořilosti se člověk v lágru setká jen u starých lidí.

Čekajícími pacienty byli většinou *nacmeni*. Už v čekárně se drželi za břicho a hned ve dveřích začali žalostně skučet, jejich bolestné sténání se těžko dalo rozeznat od všelijak lámané ruštiny. Na jejich nemoc žádný lék nebyl, a tak je většinou považovali za nevyлéčitelné simulanty. Umírali ze stesku po rodné zemi, hladu, mrazem, od monotónní bělosti sněhu. Jejich přimhouřené šikmé oči, nevyklé pohledu na severní krajinu, neustále slzely a na řasách porůstaly žlutým proučkem hnisu. Za vzácných volných dnů se Uzbeki, Turkmeni a Kirgizové scházeli ve společném koutě baráku, svátečně oblečení do barevných chalátů z hedvábí a *tubetějek* zdobených ornamenty. Nikdy se nedalo uhodnout, o čem hovoří s tak nesmírným oživením – mávali rukama, navzájem se překřikovali a smutně pokyvovali hlavami, ale bylo jasné, že nemluví o táboře. Pozdě večer, když už starší odcházeli do svých baráků, zůstávali mladí často ještě ve dvojicích na společných pryčnách a celé hodiny se mlčky hladili po krku, obličejí a zádech oděných do hedvábí. Vypadalo to jako postupně narůstající křeč, neboť jejich pohyby byly stále pomalejší a strnulejší a zamžené oči se obracely v sloup. Nevím, jak to noční mazlení končilo, a nikdy jsem neviděl *nacmeny* provozovat mužskou lásku, ale za toho půldruhého roku, co jsem žil v táboře, prošla Jercevem jen jediná Turkmenka. V *nacmenském* koutě ji s poctami přivítala skupina mužů a mládeže, a než nastala noc, doprovodili ji k ženskému baráku. Druhý den jela dál.

Taťána Pavlovna byla opravdu zdvořilá, už prošedivělá žena, a když zjistila, že mám vysokou horečku, bez potíží mi napsala papír do nemocnice. „Ale tím to není vyřízeno,“ řekla mi, když jsem odcházel, „někdy se musí dlouho čekat na volnou postel.“ Když jsem se večer vracel do baráku pro své věci, byla už v zóně tma. Po úzkých cestičkách šmátrali poslepu ti, kteří trpěli „slepíčí mlhou“, opatrně se gumovými láptěmi dotýkali zledovatělých prken a třepotajícima se rukama černé clony vzduchu. Každou chvíli spadl některý z nich do závěje, vyhrabával se z ní zoufalými pohyby trupu a tiše volal o pomoc. Ale zdraví vězňové lhostejně procházeli kolem něho, šli rychle s pohledem upřeným na rozsvícená okna baráků.

V nemocnici jsem proležel na chodbě jen jednu noc, potom čtrnáct dní v čisté posteli na pokoji, a vzpomínám na toto období jako na jedno z nejkrásnějších v mém životě. Moje pokožka, která už rok nepoznala, co je to bílé ložní prádlo, jako by s úlevou dýchala všemi póry, a hluboký spánek mě pohroužil do horečnatých halucinací a vzpomínek jako do stohu voňavého sena. Spal jsem čtyřia dvacet hodin. Vedle mě ležel urostlý muž nemocný na pelagru. Nedovedu říci, v čem ta nemoc spočívá, ale vím, že jejími příznaky je vypadávání vlasů a zubů, záchvaty vleklé melancholie a prý také zlomeniny. Každý den ráno po probuzení odhodil můj soused deku a několik minut potěžkával na dlani svá varlata. Léčili ho výhradně kostkami margarínu velkými jako malá krabička zápalek, dostával ho k snídani zároveň s přidělem bílého chleba. Pelagrici se už nikdy neuzdravili. Když byli propuštěni z nemocnice, přecházeli do baráku pro nepracující, kde dostávali snížený přiděl jídla a mohli tam celé dny ležet bez hnutí na pryčnách. Tomuhle baráku se říkalo *slabosilky*, ale pravdivěji se o něm v táboře mluvilo jako o „kostnici“ nebo „márnici“. Za svého pobytu v nemocnici jsem se rovněž spřátelil se sestřičkou, nesmírně oddanou a ochotnou Ruskou z Vjatky, která si odpykávala deset let jako dcera „kontrarevolucionáře“. Její otec byl (pokud ještě žil) od roku 1937 v *zakrytych lagerach* neznámo kde a v jakých podmínkách, neměl totiž právo psát a dostávat dopisy. Sestra Tamara mi na rozloučenou věnovala tři knihy – a byly to vedle Dostojevského *Zápisků z mrtvého domu* jediné

knihy, jaké jsem se potom v lágru pokoušel číst za volných dnů: Stalinovy *Otázky leninismu*, Gribojedovova *Sočiněnija a Folklor respubliky Komi*.

Když jsem se vrátil do baráku, dostal jsem ještě tři dny volna, a tak jsem měl dost času, abych pouvažoval o své budoucnosti. Teoreticky existovaly tři možnosti: buď mě přidělí ke komandu *lesorubů*, nebo mě pošlou do jiného *lagpunktu*, nebo se začnu o své věci starat sám. Ty první dvě varianty byly nejhorší. Práce v lese od svítání do soumraku po pás ve sněhu nebyla sice nad síly zdravého muže, ale dělala mě cesta na pracoviště, šest kilometrů tam a šest nazpátek přes zasněžené vyvrácené stromy a vlčí jámy. Po pobytu ve vězení mi tak opuchly nohy, že jsem sotva vydržel stát ve frontě na jídlo. Z vyprávění vězňů jsem také usoudil, že Jercevo je nejlepší *lagpunkt* kargopolského tábora, do těch ostatních, zejména do trestní Alexejevky 2, se posílají hlavně Poláci na pomalé umírání. A tak jsem dal na radu Dimky, který mi byl v té době nejvěrnějším přítelem a otcem, a prodal jsem jednomu *urkovi* z brigády nosičů své důstojnické holínky za slušnou cenu devadesáti deka chleba a ještě týž večer jsem dostal odpověď, že *načalstvo* souhlasí s mým přidělením k 42. brigádě a přikazuje mi dostavit se do skladu pro vařák, ušanku, vatované kalhoty, rukavice a válenky „první třídy“ (to znamená nové nebo mírně obnošené) – čili kompletní oděv, na který mají nárok jen údernické kolektivy vězňů. Věděl jsem od Dimky, že práce nosiče v potravinové základně má své špatné i dobré stránky. Leckdy se sice pracuje i dvacet hodin denně – podle toho, kolik vagonů stojí na vlečce – a norma dvanáctihodinového pracovního dne činí dvacet pět tun mouky v pytlích nebo osmnáct tun ovsu bez pytlů na jednoho člověka při vzdálenosti dvacet pět metrů od vagonu do skladu, ale základna je přímo za zónou a dá se občas ukrást něco k jídlu. „Sice se nadřeš, ale pořádně se najíš,“ říkal mi Dimka. „Kdežto v lese by ses trochu ohřál u ohniště a hcíp-nul bys hlady. Kůry se nenažereš, a *chvoje* ti já připravím, *synok*.“ A tak jsem byl aspoň prozatím zachráněn. Ležel jsem na horní pryčně u okna a pozoroval jsem 42. „mezinárodní brigádu“. Osm nejlepších míst v tomto baráku zabírala sehraná banda *urků* v čele

s podobaným ukrajinským banditou Kovalem. Zbytek představoval komunistickou sebranku z celé Evropy a jednoho Čiňana.

Krátce před půlnocí – Dimka obvykle v tuto dobu ještě jednou vstával, aby z vědra pomyjí vytahal hlavičky od sledů, ze kterých si vařil k obědu polévku – vyskočil najednou z pryčny Koval, který ležel u okna na bříše s nosem přilepeným ke sklu, a několikerým krátkým zacloumáním probudil své kumpány. Za chvíli se všech osm shromáždilo u rozehřátého kolečka na okenní tabuli, pozorovali zónu, něco si pošeptali a vykročili ke dveřím. Netrvalo to déle než minutu, a já zatím zavřel oči a párkrát se zhluboka nadechl jako ze spaní. V baráku bylo úplné ticho. Ve dvou řadách dolních a horních pryčen leželi vedle sebe oblečení vězňové a dýchavičně a chtivě lapali po teplém vzduchu. Jen zmizel poslední *urka* za dveřmi, otočil jsem se na břicho a honem vydýchal malý otvůrek do ledové kapradiny na okně. Ve vzdálenosti jednoho sta metrů od našeho baráku klesala zóna mírně do nehlubokého dolíku a daleko vzadu za dráty tábora se znovu zvedala. Sousední baráky stály až teprve na okraji dolíku a zakrývaly strážnici i celou horní partii zóny. Poměrně dobrá viditelnost do prohlubně byla jen z vrcholu nejbližší strážní věže, ale pokud strážný seděl čelem k táboru opřený o stěnu věžičky, mohl vidět jen vzdálenější část klesajícího předpolí. Od nemocnice kráčela prázdnou zónou k ženskému baráku urostlá dívka, a kdyby si chtěla zkrátit cestu, aniž by se dotkla protějších drátů, musela by přejít šikmo přes přední okraj dolíku. Osm stínů se nehlučně rozběhlo po levém okraji prohlubně a nastražilo svá osidla u ústí příčných cestiček těsně za rohy vějířovitě rozestavěných baráků. Dívka šla přímo do jejich srdce. V tichu spícího tábora začínal noční lov.

Dívka teď šla po cestičce ve výši našeho baráku, po boky zakrytá sněhovou závějí. Zdaleka bylo vidět jen to, že má široká ramena a na hlavě šátek, jehož cíp vzadu vlál jako ocas papírového draka. Ještě ani nedošla k ohybu cestičky, když se zpoza rohu vynořil první stín a postavil se jí do cesty. Dívka sebou trhla, zastavila se a tiše vykřikla. Stín obratně přiskočil k jejímu hrdlu, chytil ji jednou rukou za krk a druhou jí ucpal ústa. Dívka se prohnula dozadu,

odtrhla levou nohu od země, skrčené koleno vrazila útočníkovi do břicha, oběma rukama ho chytila za vousy a ze všech sil od sebe odstrkovala jeho obrovskou hlavu v ušance. Stín opsal levou nohou obratný půlkruh jako hák a silným úderem jí znenadání podrazil nohu, na které stála. Spadli oba do závěje právě ve chvíli, kdy ostatních sedm přiběhlo ze dvou stran na pomoc.

Drželi ji za ruce a za hlavu s rozčuchanými vlasy a vlekli ji do dolíku prohlubně na zasněženou lavičku, jejíž černé opěradlo se rýsovalo asi dvacet metrů od baráku. Prvního přijala se vzteklým kopáním nohou náhle osvobozených ze železného sevření, ale hned zase ztichla dusíc se pod sukni, kterou jí přehodili přes hlavu, a pod obrovskou Kovalovou tlapou, která jí skrze plátno tiskla obličej k prknu lavičky. Ten první jí jedním kolenem zaklesl pravou nohu pod opěradlo lavičky a druhým se opřel do vnitřní strany stehna visícího v prázdnu, jež se nůžkovitým pohybem pokoušelo sevřít jako rameno závěsu. Dva ji po stranách drželi za ruce a ten první jí v polokleku stahoval kalhotky a klidně si rozpínal kalhoty. Za chvíli se její tělo zakolébalo v křečích, takže Koval musel do taktu nepravdělných záškubů povolovat náhubek na její hlavě. Ten druhý a třetí už měli úkol usnadněný a osměleni náhlým zklidněním jejího těla se pokoušeli netrpělivými rukama hledat v zmačkaném klubku sukni a blůzky její prsa. Při čtvrtém se jí však podařilo osvobodit hlavu z uvolněného stisku Kovalových prstů a v mrazivém tichu zóny se ozval krátký hrdelní křik naběhlý slzami a přidušený látkovým roubíkem. Z nejbližší strážní věže zavolal ospalý hlas: „*Rebjata, vy štože, čelavěčeskovo pozora u vas nět?*“ Stáhli ji z lavičky a jako hadrovou loutku ji vlekli za barák, k latríně. V předpolí, které bylo vidět otvorem na zamrzlém okně, nebyl už nikdo. Jen kolem lavičky se po obou stranách cesty vytvořila hluboká průrva v kolmých stěnách sněhu, vypadalo to teď jako zdupaný záhon. Asi za hodinu se těch sedm vrátilo do baráku. Hned nato jsem svým „okem“ v okenní tabuli spatřil Kovala, jak dívku odvádí na ženský barák. Šla po cestičce pomalu, zakopávala a potácěla se, hlavu na stranu, ruce zkřížené na prsou, v pase podpíraná pevnou paží svého druha.

Druhý den večer přišla Marusja do našeho baráku. Měla ještě stopy sražené krve v obličejí a modřiny pod očima, ale vypadala hezky v barevné sukni a bílé vyšíváné blůzce z čistého lnu, pod níž se volně houpala prsa veliká jako bochníky. Jakoby nic se posadila na Kovalovu pryčnu zády k ostatním *urkům*, lehce se k němu přitiskla, cosi mu šeptala do ucha a přitom ho se slzami v očích líbala na jeho poďobanou tvář a na ruce. Koval zpočátku seděl naježený a zpod nízkého čela úkradkem zmateně pokukoval po kamarádech, ale nakonec se nechal uprosit. Zůstala na noc, neustále nás budila z horečnatého spánku slovy nejněžnější lásky smíšenými s vlastním bolestným zajíkáním a pravidelným supěním Kovala. Před svítáním vyklouzla z baráku a za ní opatrně kráčel na podlamujících se nohou zpitomělý a omámený milenec. Od té doby k nám chodila každý den a často večer zpívávala zvučným hlasem, který na konci každé fráze přecházel v přeskakující tklivý jekot, ukrajinské častušky o chlapci, co *chadil vozlje doma mojego*, a o tom, jak *charašo s maločnicoj živjotsja*. Začala do našeho tábora přivážet vodu a všichni jsme si oblíbili její široký, mrazem ošlehaný obličej, světlé vlasy vlající ve větru a rozšířené chřípí, když seděla obkročmo na sudu, opírala si špičky válenek o klíny přední nápravy saní a poháněla koně prásknutím biče či nervózním trhnutím opratí. Mimo zónu, kam ji pouštěli pro vodu bez ostrahy jako *bytovoju*, získala někdy pár barevných obrázků nebo vystřihovánek a zdobila jimi večer špinavou stěnu nad pryčnou svého miláčka.

Ale od onoho nočního lovu se v komandu všechno pokazilo. Koval chodil do práce ospalý, jako bez ducha, jeho křivé nohy se prohýbaly pod tíhou pytlů, často předbíhal fronty k vagonům a několikrát dokonce spadl z lávky do kolejiště. Číňan Wang se kdysi o pauze v malé strážní budce zmínil, že by „se měl vyměnit jeden kůň v zápřahu“, ale sedm *urků* ho zdrtilo vzteklým pohledem. Povšimli jsme si však, že i oni umlkají a pohrdlivě se usmívají, kdykoli k nim Koval přijde na cigaretu. A tak se jich začal stranit, jídal sám ze zvláštního ešusu a po večeri si obouval mé důstojnické holínky, oblékal sváteční ukrajinskou rubašku a uléhal s cigaretou

na pryčnu, uši nastražené, jestli se po cestě neozve šplouchání vody v posledním dováženém sudu.

Jednou večer, když Marusja, která na nikoho v našem baráku nepromluvila, seděla jako obvykle a objímala ho v pase spletenýma rukama, šťouchl ji jeden *urka* mírně do zad a něco jí řekl. Marusja pomalu rozpojila ruce, otočila hlavu a probodla ho nenávisným pohledem. Najednou se celým tělem vyklonila vpřed, v očích se jí zablesklo jako smrtelně raněnému zvířeti a plivla mu přímo do tváře. Oslepený *urka* ucouvl, levým rukávem si otřel obličej, roztáhl dva prsty na pravé ruce a chystal se zaútočit. V tu chvíli se na něho jako jestřáb vrhl z pryčny Koval. Chvíli se rvali, a když je ostatní roztrhli, hledělo na Kovala sedm párů nepřátelských očí. Otočil se k Marusje schoulené do kouta, přihladil si potrhanou rubašku a hlasem, při němž člověku naskakovala husí kůže, procedil skrze zařaté zuby: „Svlíkni se, ty couro, a lehni si, nebo tě uškrtím.“ Pak řekl svým kamarádům: „*Běritě, bratci.*“

První nastoupil poplivaný *urka*. Marusja teď přijímala jednoho po druhém bez protestu, mírně roztahovala kolena, pokládala ruce na komíhající zadky a nebránila se ani tehdy, když jí roztřesenýma rukama drtili prsa. Hlava jí visela z pryčny, vyvalené oči nehnuté upírala na Kovala, který seděl u stolu, a její bledé rty šeptaly: „*Prosti, Timoša, prosti...*“ Koval se ani nepohnul, když odcházela z baráku a ještě jednou na něho pohlédla očima naplněnýma bezmeznou pošlapanou láskou. Po jejím odchodu bylo ve vzduchu ještě dlouho cítit ostrý pach potu, spermatu a borového čaje.

Za tři dny od nás Marusja odešla na vlastní žádost s jinými vězni do Ostrovného a mezi osmi *urky* v komandu znovu zavládlo bratrství, neposkvrněné až do konce mého pobytu v lágru ani nejmenším náznakem lidského citu.